

УДК 365.22

О.М. Лук'янчиков**ОСОБИСТИЙ ЖИТЛОВИЙ ПРОСТІР
ЯК ЕЛЕМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА
ОСОБИ НА ГІДНІСТЬ**

Анотація. Автором розкрито питання особистого житлового простору як елементу реалізації права особи на гідність. Відзначається, що особистий житловий простір є простором приватності людини. Рівень забезпеченості громадян особистим житловим простором зображує, наскільки у державі реалізується право особи на гідність з точки зору гідного рівня життя. Автор констатує, що хоча Україна проголошує себе соціальною державою, а найвищою соціальною цінністю називає людину, чинні вітчизняні стандарти норми житлової площі не можуть забезпечити гідний рівень особистого житлового простору та підлягають перегляду.

Ключові слова: житло, право на житло, гідність, право на гідність, особистий житловий простір.

Аннотация. Автором раскрыт вопрос личного жилого пространства как элемента реализации права лица на достоинство. Отмечается, что личное жилое пространство является пространством приватности человека. Уровень обеспеченности граждан личным жилым пространством показывает, насколько в государстве реализуется право лица на достоинство с точки зрения достойного уровня жизни. Автор констатирует, что хотя Украина провозглашает себя социальным государством, а высочайшей социальной ценностью называет человека, действующие отечественные стандарты нормы жилой площади не могут обеспечить достойный уровень личного жилого пространства и подлежат пересмотру.

Ключевые слова: жильё, право на жильё, достоинство, право на достоинство, личное жилое пространство.

Abstract. The author disclosed an issue of personal living space as a part of the realization of the right to dignity. The personal living space is an individual certain place. The legal limits of personal living space are determined by available to individual ownership, which ensures the privacy of persons, where these persons according to the law provide their livelihoods with the characteristics of the place. It's noted that the personal living space is a space of privacy rights. The author emphasizes that the availability of personal living space creates a powerful creative potential for personal development. The personal living space is connected with right to housing, which directly related to the right to dignity. In turn, the level of personal security of citizen's living space shows level of state realization of the right to dignity in terms of a decent standard of living. The author notes that Ukraine proclaims itself a social state and the highest social value refers to the person. In the same time, applicable standards of personal living space can't provide standards of personal living space as a personal dignity. So these standards should be revised.

Key words: housing, the right to housing, dignity, the right to dignity, personal living space.

Постановка проблеми. Згідно зі ст. 47 Конституції України кожен має право на житло. Держава створює умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду [1]. Відповідно до ст. 47 Житлового Кодексу України норма житлової площі в Українській РСР встановлюється в розмірі 13,65 квадратного метра на одну особу [2]. Ст. 48 ЖК

передбачає, що житлове приміщення надається громадянам у межах норми житлової площі, але не менше розміру, який визначається Кабінетом Міністрів України і Федерацією професійних спілок України. На підставі Постанови Ради Міністрів УРСР і Української Республіканської Ради Професійних спілок «Про затвердження Правил обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов, і надання їм житлових приміщень в Українській РСР» норма житлової площі в порівнянні норми житлової площі передбаченої статтею 48 ЖК, була зменшена практично удвічі. Так, відповідно до п. 53 Правил житлове приміщення надається громадянам у межах 13,65 квадратного метра житлової площі на одну особу, але не менше рівня середньої забезпеченості громадян жилою площею в даному населеному пункті [3]. Наприклад, у Києві рівень середньої забезпеченості жилою площею на одну особу дорівнює 9 кв. м, а норма житлової площі для визнання особи такою, що потребує поліпшення житлових умов, визначається як 7,5 кв. м [4]; у Харкові – 7,5 та 5,5 кв. м [5]; в Сумах – 8 та 6 кв. м [6]. Варто також врахувати положення Закону України «Про приватизацію державного житлового фонду», які вказують на санітарні норми житлової площі у розмірі 21 кв. м загальної площі на наймача і кожного члена його сім'ї та додатково 10 кв. м на сім'ю [7]. У свою чергу, в зарубіжних країнах норма житлової площі має дещо інший стандарт. У австралійському штаті Новий Південний Уельс мінімальний розмір квартири з однією спальнею становить 56 кв. м; в Іспанії – не менш 30 кв. м; в Англії – 46 кв. м; у Швеції – 40 кв. м; у Німеччині – 45 кв. м [8]. Така диференціація дещо різниться із проголошеним у Преамбулі Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 р. визнанням гідності членів людської сім'ї [9].

У преамбулах двох Міжнародних пактів про права (громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні) від 16 грудня 1966 р. є також посилення на гідність членів людської сім'ї. Натомість з вищенаведених вітчизняних та зарубіжних житлових стандартів виходить, що гідність особи різниться залежно від норми особистого житлового простору у різних куточках планети, так скажемо у різних «членів людської сім'ї». Відповідно, з наукової точки зору важливим є сформування чіткого уявлення про особистий житловий простір та його взаємозв'язок із правом особи на гідність.

Формулювання мети статті. Автор має на меті визначити специфіку особистого житлового простору як елементу реалізації права особи на гідність.

Виклад основного матеріалу. Простір і час, як стверджував Е. Касіерер, є каркасом буття [10, с. 65]; це – форми координації об'єктів і явищ. Простір є загальною формою співіснування об'єктів, тобто їхньою здатністю розташовуватися один щодо іншого і, складаючи різні частини певної системи, знаходитися у визначених кількісних відносинах один щодо іншого [11, с. 392]. Результатом діяльності людства було становлення соціального простору, який разом із соціальним часом характеризує соціальне буття як процес «поєднуючих і змінюючих один одного способів діяльності людей. Вони діють на рівні буття соціальних індивідів як умови пов'язаності, безперервності, організованості соціального процесу, тобто є соціальними зв'язками, що координують послідовність і поєднання людських сил, дій та їхніх втілень»

[12, с. 530]. Соціальний простір як сукупність відносин відображає особливу соціально-предметну природу історичної системи суспільних зв'язків [12, с. 547].

Одним з перших соціологів, який почав займатися соціологією простору, був Г. Зіммель, на думку якого соціальна організація вимагає й просторової організації, наприклад, положення влади знаходить своє втілення через територіальний контроль, а стосунки з людьми найчастіше залежать від їх положення в просторі. Розуміння простору в соціології Зіммеля вийшло, передусім, з розуміння простору фізичного. На переконання вченого, соціальні відносини сильніші в умовах фізичної наближеності їх учасників, тому що дозволяють здійснювати взаємодію протягом короткого проміжку часу після виникнення необхідності у цій взаємодії [13, с. 138].

С. Лаймен і М. Скотт у своїй статті «Територіальність: незаслужено забута в соціології проблема» виділяють чотири типи територій, що входять у соціальний простір – це публічні території, домашні території, території взаємодії та території тіла [14, с. 238]. Остання територія – територія тіла, як виходять з назви, містить у собі простір, займаний індивідом фізично та увесь той простір, що впритул оточує його тіло. Це найбільш приватна територія, і людина має як право на внутрішній простір тіла, так і «екстериторіальні права», де простір, який безпосередньо оточує індивіда, також не порушується. П. Ходкінсон та С. Лінкольн порівнювали такий особистий простір із простором спальні [15], а Е. Хол стверджував, що кожен індивід має навколо себе особливий простір – міхур (bubble) – яке розширюється або стискується залежно від відносин з навколишніми людьми, емоційного стану, культурного бекграунду та вчинюваної діяльності, а вторгнення у цей фізичний простір, баббл, який оточує людину, може привести до дискомфорту, злості та занепокоєння [16, с. 12].

Таким чином, по своїй суті особистий простір є освоєним простором публічним. Крім того, особисте – це те, що відмежовує «мое» від «чужого». Як вказується у наукових дослідженнях психології, міра переживання «свого» і «чужого» визначає здатність особистості до діалогу й спільної творчості в будь-яких сферах життєдіяльності [17, с. 28]. Диференціація психологічного простору людини визначає ефективність функціонування її особистісної структури. Чим вище ступінь диференціації, тим вище саморозуміння, тим легше й швидше обирається спосіб адаптації, наприклад, модель захисної поведінки. Такий погляд вимагає визнання наявності двох типів особистісних меж – зовнішніх та внутрішніх [18, с. 9]. Психологічна межа не збігається з межею фізичного тіла. Але якщо тіло природно створює здорові межі, то ментальні та емоційні межі між людиною і навколишнім світом треба навчитися правильно визначити, адже багато дорослих людей так і не визначили свої комфортні особисті межі. Проблема формування і розвитку психологічних меж особистості – це проблема самовизначення і співвіднесеності внутрішнього зі світу і світом, що оточує [19].

Особиста психологічна межа у західній науці отримала назву «прайвесі» (від англ. «privacy»). Webster's Online Dictionary [20] налічує п'ять дефініцій поняття privacy:

1) стан усамітнення від присутності або споглядання інших (keep privacy – «не втручатись в чужі справи»);

- 2) місце усамітнення, схованка, відлюдне місце, усамітнене життя;
- 3) приховування сказаного чи зробленого;
- 4) приватна справа, таємниця (in the privacy of thoughts – «в глибині душі»);
- 5) секретність, мовчазність.

Цікаво, що переклад поданого слова з англійської мови на українську у словникових джерелах відсутній. Наприклад, Великий тлумачний словник [21] не фіксує слова «прайвесі» чи «приватність» на відміну від «приватний» (який належить окремій особі, не державний, не суспільний, особистий), «приватне життя» (життя, не пов'язане зі службою або суспільною діяльністю), «приватна власність» (форма привласнення, за якої засоби виробництва й продукти праці належать окремим особам), «приватник» (підприємець, власник). Залежно від контексту та значення поняття «privacy» в українській мові замінюють словами «самотність», «секретність», «конфіденційність», «інтимність», «особисте життя». Варто зазначити, що своє етимологічне походження англійське слово «privacy» має з латинського «privatus», що означає «ізолюваний від громадськості, властивий тільки собі». Хоча сам термін відомий ще з часів Аристотеля, який розділяв громадську сферу політичної діяльності й особисту, пов'язану з родиною та домашнім життям [22, с. 2].

Американський дослідник А. Вестін пише про чотири форми приватності. Перша – це «самота», стан, в якому людина вільна від спостереження з боку інших. Друга – «інтимність», замкнене спілкування, передбачає добровільне підтримання контакту з вузьким колом осіб. Третя – «стриманість», тобто наявність психологічної дистанції між індивідом і людьми, які його оточують. Четверта – «анонімність», стан, коли людина, перебуваючи у громадському місці, прагне залишитися невпізною [23].

У цьому аспекті слід зазначити, що призначення житла сучасних людей, крім задоволення фізіологічних потреб, полягає ще й у забезпеченні приватності, усамітненості від соціуму. Тож зміст особистого житлового простору визначається самою особистістю на основі соціальних детермінант, соціально-економічного ладу суспільства, його соціально-культурної і побутової основи тощо. Під особистим житловим простором фізичної особи потрібно розуміти певне місце (нематеріальне благо), юридичні межі якого визначаються фактично наявним в особи володінням, яке забезпечує приватність особи, де вона відповідно до закону на власний розсуд постійно, переважно або тимчасово здійснює свою життєдіяльність та, з урахуванням особливостей певного місця, визначає поведінку інших щодо нього; доступ до житлового простору можливий лише з дозволу самої особи, крім випадків, установлених законом [24].

У свою чергу, сама наявність чи можливість особистого житлового простору безпосередньо пов'язана із правом особи на гідність.

Н. Шукліна трактує гідність людини у загальносоціальному значенні як сукупність різноманітних орієнтирів, соціальних і правових можливостей, а також «індивідуальної» культури держави, що визначають сутність людської гідності на певному етапі історичного розвитку цивілізації. У суто правовому значенні дослідниця визначає гідність людини як сукупність особистих прав і свобод, реалізація яких дозволяє кожній людині стати, бути і залишатися особистістю [25, с. 220].

К. Цомплак зазначає, що звичайна людина з вулиці тільки тоді має гідність, коли в неї у розпорядженні є необхідна кількість грошей для задоволення всіх своїх потреб, коли у неї є власне житло і коли вона нагодована [26, с. 14]. Однак надалі цей польський дослідник приходять до висновків, що немає нічого спільного між людською гідністю та добрими умовами життя. Якби це було так, то означало би, що гідність належить тільки індивідам, які володіють високим рівнем матеріального добробуту, складного для позначення у кожному індивідуальному випадку. Послідовно дотримуючись цього підходу, необхідно було б допустити існування рівнів людської гідності. Держава може прагнути ліквідувати відмінності в соціально-економічному рівні життя громадян, але не може вимагати, щоб усі відповідали заданому рівню життя. Іншими словами, гідність ні в якому разі не може належати соціальному класу, публічній думці або державі [26, с. 20]. Цієї ж думки дотримується Т. Корнавін, який вважає, що основа універсалізації людської природи і заперечення будь-якої дискримінації, – створює загрозу за допомогою сильного спотворення образу «якості життя» і стає одним із критеріїв дискримінації між людьми. Суспільству не слід визначати доцільність корисності такого життя і лякає думка про те, що може трапитися з тими, чиє життя вважається негідним [27, р. 102].

Головним недоліком вищенаведених позицій є правове розуміння людської гідності як особливо значущої цінності незалежно від соціального призначення особи. У даному аспекті в науковій літературі вказують на дві сторони гідності: об'єктивну і суб'єктивну [28, с. 324]. Під об'єктивною (соціальною) стороною гідності розуміється те, що як і моральна цінність та суспільна значущість особистості, вона визначається існуючими суспільними та класовими відносинами та не залежить від людини. Людина вже тільки внаслідок того, що вона є біологічною істотою, наділена певним об'єктивним виміром гідності. Із суб'єктивного боку гідність розуміється як право кожної людини. Порушення будь-якого права людини – це замах на її людську гідність, яка як правова категорія має доволі об'ємний зміст. Суб'єкт права, тобто людина-особистість, є носієм гідності.

Перший підхід полягає в тому, що це застосування трактується у формальних межах ст. 28 Основного Закону України, яка закріплює позитивне право кожного на повагу до його гідності, тобто за такого підходу право на людську гідність має розглядатися як «рівне з поміж інших» конституційних прав особи. Прихильники другого підходу виходять із приписів ст. 3 Основного Закону України, які дають підстави вважати людську гідність, поряд із життям і здоров'ям та іншим, елементом провідного права людини – можливістю вільно, на власний розсуд формувати розвиток своєї особистості. Так само і стаття 21 Конституції України гарантує свободу і рівність людей у гідності та правах. Тобто з моменту народження гідність кожного є однаковою, «рівною» з іншими. Усвідомлення цього всіма сприяє формуванню у кожної особи почуття власної гідності, очікування поваги до неї з боку інших людей, установку на відстоювання своїх прав, а також визнання нею рівних прав інших людей [29, с. 62]. Таким чином, право на людську гідність з погляду поділу на об'єктивну та суб'єктивну фактично існує у двох вимірах: як конкретно визначене,

або позитивне (стаття 28 Конституції України), та як елемент провідного права особи (статті 3, 21 Основного Закону України).

У свою чергу, дослідники оминають третю сторону тлумачення людської гідності як права на гідний рівень життя, наповнене соціально-економічним, а не абстрактним антропоцентричним змістом. Так, у юридичній науці вказується, що соціально-економічні права охоплюють норми, які стосуються становища людини у сфері праці та побуту, зайнятості, добробуту, соціальної захищеності і мають на меті створити умови, за яких люди можуть бути вільними від страху і злиднів. Соціально-економічні права, так би мовити, прив'язують людину до держави, зобов'язуючи останню допомагати тим, кому загрожує небезпека від надмірної свободи [30, с. 52].

Висновки. У соціальній державі, де найвищою соціальною цінністю визнається людина, основоположною метою має бути забезпечення гідного існування людини. У даному аспекті слід підкреслити, що фактично ступінь реалізації всієї системи прав людини стає показником того, якою мірою, з юридичного погляду, забезпечено реалізацію гідного існування людини як мети соціальної держави. Здатність забезпечити реалізацію гідного існування людини у соціальній державі стає кінцевим критерієм оцінки ефективності або неефективності всієї системи прав людини.

Саме тому особистий житловий простір як елемент реалізації права особи на гідність виступає мірилом втілення дійсної людськості. Особистий життєвий простір, який отримає людина, втілюючи своє право на житло, безпосередньо пов'язане із правом на гідність. Адже наявність приватного житлового простору надає людині можливість відчувати себе автономним соціально значущим суб'єктом. У межах приватного життєвого простору людина здатна формувати та розвивати власні соціальні чи професійні знання та навички, осмислювати їх, щоб потім у публічному просторі втілити їх у колективній діяльності, приносячи користь як собі, так і суспільству.

Незважаючи на проголошення України соціальною державою, чинні стандарти норми житлової площі не можуть забезпечити гідний рівень особистого житлового простору, та підлягають перегляду. Саме з визначенням сучасних стандартів забезпеченості житловим простором ми і пов'язуємо напрямки подальших досліджень.

Література

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. // Офіційний вісник України. – 2010. – № 72/1. – Ст. 2598;
2. Житловий кодекс УРСР від 30.06.1983 року // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1983. – № 28. – Ст. 573;
3. Про затвердження Правил обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов, і надання їм житлових приміщень в Українській РСР: Постанова Ради Міністрів Української РСР і Української Республіканської Ради Професійних спілок від 11 грудня 1984 р. № 470 – Електронний ресурс: Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/470-84-%D0%BF/print1445507048382401>;
4. Про порядок застосування в м. Києві Правил обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов, і надання їм житлових приміщень в Українській РСР / Постанова Виконкому київської міської ради народних депутатів та Президії київської міської ради профспілок від 15.07.1985 р. № 582. – Електронний ресурс: Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1;
5. Про правила обліку громадян, потребуючих

поліпшення житлових умов, і надання їм житлових приміщень в Харківській області / Постанова ВК Харківської обласної Ради народних депутатів та Президії обласної ради профспілок від 11.01.1985 р. № 5. – Електронний ресурс: Режим доступу: http://www.ts.lica.com.ua/b_text.php?type=3&id=4098&base; **6.** Про правила обліку громадян, потребуючих поліпшення житлових умов, і надання їм житлових приміщень в Сумській області / Постанова ВК Сумської обласної Ради народних депутатів та Обласної ради профспілок від 26.12.1984 р. № 383. – Електронний ресурс: Режим доступу: http://meria.sumy.ua/ua/citizen/flat_list; **7.** Про приватизацію державного житлового фонду: Закон України від 19.06.1992 № 2482 // Відомості Верховної Ради України, № 36, 08.09.1992; **8.** Размеры малогабаритных квартир в разных странах – Електронний ресурс: Режим доступу: <http://novostroyki-oren.ru/news/razmery-malogabaritnyh-kvartir-v-raznyh-stranah.html>; **9.** Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. // Офіційний вісник України. – 2008. – № 93. – Ст. 89; **10.** Касіпер Е. Людський світ простору і часу / Е. Касіпер // Філософська і соціологічна думка. – 1991. – № 5. – С. 65–85; **11.** Философская энциклопедия: в 5 т.: Т. 4 «Наука логики» – Сигети» / Под общ. ред. М.В. Константинова. – М.: Сов. энциклопедия, 1967. – 592 с.; **12.** Шинкарук В.І. Філософський енциклопедичний словник / Шинкарук В.І. – К.: Абріс, 2002. – 742 с.; **13.** Simmel, G. The sociology of space. In D. Frisby & M. Featherstone (Eds.), Simmel on culture. – London: Sage Publications. 1997/2000. – P. 137–174; **14.** Lyman S. Territoriality: A Neglected Sociological Dimension / S. Lyman, M. Scott // Social Problems. – 1967. – Vol. 15. – №2. – P. 238; **15.** Hodkinson P. Online Journals as Virtual Bedrooms? Young People, Identity and Personal Space / P. Hodkinson, S. Linkoln. – Електронний ресурс: Режим доступу: <http://epubs.surrey.ac.uk/216665/3/Online%20Journals%20as%20Virtual%20Bedrooms%20-%20FINAL%20de-anonymised.pdf>; **16.** Edward T. Hall and Mildred Reed Hall. Hidden differences. Doing business with the Japanese. / T. Edward // Anchor. – 1990. – P. 12; **17.** Нартова-Бочавер С.К. Понятие «психологическое пространство личности»: обоснование и прикладное значение / С.К. Нартова-Бочавер // Психологічний журнал. – 2003. – Т. 24. – № 6. – С. 27–36; **18.** Григор'єва О.В. Психологічні межі особистості та метод оцінки їх сформованості / О.В. Григор'єва, А.В. Драпака // Наука і освіта. – 2013. – № 1–2. – С. 8–13; **19.** Грись А. Образ Я та психологічні межі особистості у контексті адаптивних процесів / А. Грись. – Електронний ресурс: Режим доступу: <http://lib.iitta.gov.ua>; **20.** Webster's Online Dictionary. – Електронний ресурс: Режим доступу: <http://www.websters-online-dictionary.org/definitions>; **21.** Словник української мови в 11 т. / Ред. І.К. Білодід. – К.: Наукова думка, 1970–1980. – 740 с.; **22.** Пашутина Т.А. Ключевые концепты американской культуры «Privacy» и «Patriotism» и особенности их языковой репрезентации в различных типах дискурса: автореф. дис. на соискание ученой степени кандидата филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / Т.А. Пашутина. – Белгород, 2009. – 23 с.; **23.** Westin A.F. Privacy and freedom / A.F. Westin. – N.Y.: Autheneum, 1970. – 489 p.; **24.** Горобець Н.О. Поняття «житловий простір» у цивільному праві / Н.О. Горобець // Форум права. – 2012. – № 4. – С. 250–254. – Електронний ресурс: Режим доступу: <http://arhive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-4/12gnoucr.pdf>; **25.** Шукліна Н.Г. Конституційно-правове регулювання прав і свобод людини і громадянина в Україні (проблеми теорії та практики): монографія / Н.Г. Шукліна. – К.: Центр навч. л-ри, 2005. – 424 с.; **26.** Цомплак К. Гідність людини: сутність, зміст і передумови існування / К. Цомплак // Публічне право. – 2012. – № 4 (8). – С. 14–22; **27.** Cornavin Th. Theorie des droits de l'homme et progres de la biologie / Th. Cornavin // Droits, 1985. – No. 2. – P. 100–112; **28.** Гришук О. Людська гідність як антропологічна підстава прав людини / О. Гришук // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – Львів, 2006. – Вип. 1. – С. 317–324; **29.** Вдовіченко С. Право на людську гідність: українська теорія і практика у контексті європейського досвіду / С. Вдовіченко, В. Кампо // Вісник Конституційного Суду України. – 2012. – № 5. – С. 60–70; **30.** Сонькина И. Юридические критерии понятия «человеческое достоинство» / И. Сонькина // Право и жизнь. – 2001. – С. 49–72.